

ԿԱՐԵՒՈՐ ՆԻՍԱՆԱԿԱՆԹԹԵՆՆԵՐ

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ 5-ԴՂ ԴԱՐԷՆ 14-ԴՂ ԴԱՐ

ՀԵՂ. ԳԵՈՐԳ ՍՐԿ. ՓԱՆՈՅԵԱՆ

Լոս Անճելես 2011

Դոկտ. Ջալեն Ա. Քինյ. Արգումանեան

Ա.-Գիրքը

Գ Էորգ Սարկաւագ Փանոյեան իր այս համապարփակ եւ ներամփոփ գործին մէջ կը խաստատէ նաեւ որ շարականներու հեղինակներուն մեր ունեցած սկզբնական ցուցակը «ՇԱՐԱԿԱՆՈՅ»-ի բացման էջին վրայ կը կարդանք: Անոնք աւանդաբար մեզի հասած են, ոմանք շատ ճշգրիտ անունով եւ ստորագրութեամբ նոյնիսկ, այսինքն անուններու սկզբնատառերով, ինչպէս Ներսէս Շնորհալիի («Նորաստեղծեալ», «Նայեաց Սիրով», «Նորահրաշ»), կամ Խաչատուր Տարօնցիի («ժողովուրդ խորին»): Նոյնպէս Սարգիս Սեւանցի Կաթողիկոսին եւ Յակոբ Սանահնցիի շարականներու պարագային:

Սոյն հաստատումը ճիշդ է եւ կը համապատասխանէ պատմական հանգրուաններու, որոնք սակայն ճշդութիւն են: Այդ հանգրուանները կը սկսին Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայրապետի հաստատած Քրիստոնէութեան առաջին շրջանէն մինչեւ Սահակ-Մեսրոպեան շրջանը երբ 125 տարիներ ոչ գիր կար եւ ոչ Աստուածաշունչ:

Ա.- Նախամեսրոպեան Շրջան

Առաջին հանգրուանին հերոսական գործ կատարեցին Լուսաւորչի անմիջական յաջորդները, պահելու համար Հայ Եկեղեցին Հայաստանի մէջ, առանց գիրի եւ մանաւանդ առանց Ս. Գիրքի: Անոնց կարգին 9 նուիրեալ հայրապետներէն Վրթանէս ու Արիստակէսը, Յուսիկն ու Մեծն Ներսէս ինչպէ՞ս ապահովեցին նորաստեղծ Եկեղեցոյ գոյատեւումը: Արդեօք Սուրբ Գիրքը գոնէ մասամբ կար-

դացի՞ն, եւ կամ հոգեւոր երգեր երգեցի՞ն: Անպայման թէ՛ կարդացին թէ՛ երգեցին թարգմանաբար եւ բերանացի աւանդութեամբ:

Այս կարեւոր հարցումներուն պատասխանն այն է որ բերանացի գրաբար լեզուն լիակատար տիրապետող լեզուն եղած էր հինէն ի վեր, որ թարգմանաբար ստացուած բերանացի Ս. Գիրքի որոշ մասեր, Յունարէն եւ Ասորերէն բնագիրներէն, յիշողութեամբ եւ աւանդաբար, պիտի թարգմանուէին այդ 9 երանելի հայրապետներուն կողմէ եւ բերանացի փոխանցուէին ժողովուրդին: Անոնք միայն տիրապետած էին այդ երկու հնագոյն քրիստոնէայ լեզուներուն եւ տեղեակ էին անոնց պաշտամունքին:

Պատկերացնել պահ մը որ այդ 125 երկար տարիները կը կազմէին առաջին հանգրուանը, 301 թուականէն մինչեւ 425 թուական, հինգ յաջորդական սերունդներով, երբ 406 թուականին Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, հայերէն լեզուին գիր տուաւ, ծայրը գիրի վերածեց, խօսքը՝ գրականութեան, եւ անմիջապէս Ս. Գիրքն ալ «Աստուածաշունչ» դարձուց Հայ ժողովուրդին համար որպէս առաջնահերթ անհրաժեշտութիւն Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետի բարձր լեզուագիտութեամբ, իմացականութեամբ եւ հեղինակութեամբ:

Բ.- Սաղմոսերգութիւն

Անոնք անպայման հոգեւոր երգեր ալ երգեցին այդ 125 բախտորոշ անգիր տարիներուն, եկեղեցոյ գոյատեւումը ապահովելու համար որպէս պաշտամունք, հինգ սերունդներու յաջորդականութեամբ: Ինչպէս երգեցին: Անոնք «սաղմոսերգեցին», հրաշալի եւ միակ կերպը որուն արձագանքը մերօրեայ Ս. Պատարագին մէջ տեսական կը հնչէ: «Սաղմոս ասացէք. Սաղմոսերգութիւն» «Սաղմոսիք եւ օրհնութեամբ եւ երգօք հոգեւորօք»: Անոնք պատահական խօսքեր չեն: Մտքիս մէջ կասկած չկայ որ նախնական այդ շարականները, որոնք վերագրուած են Մեսրոպ Մաշտոցին, յատկապէս Մովսէս Խորենացիին եւ Սահակ Պարթեւ Հայրապետին, այդ շրջանէն եկան բերանացի երգերով, ինչպէս նաեւ բերանացի աղօթքներով, հիմնուած գլխաւորաբար Սաղմոսներուն վրայ:

ԳԷՐԳ Փանոյեանի շարականներու կատարած իր բծախնդիր խմբաւորումներէն

դատելով եւ տրամաբանական կը գտնեն որ բախտորոշ այդ հինգ սերունդները Յունարեն բնագրէն քաղեցին, և իմ համոզմամբ զանոնք քաղեցին Սաղմոսաց Գիրքէն բարգմանաբար բերանացի, և սաղմոսերգեցին՝ շարականներուն հիմը դնելով բարգմանաբար, քանի որ Հայերէն գրաբար մաքուր լեզուն կը տիրապետէր հայ ժողովուրդի վերին խաւերէն ներս եւ առհասարակ ժողովուրդին լեզուն էր, թէկուզ առանց մէկ հատիկ գիրի, առանց մագաղաթեայ մէկ հատիկ էջի, եւ մանաւանդ առանց Աստուածաշունչ Մատենանի: Եթէ Հայ Եկեղեցին տարածուն և գործօն վիճակի մէջ էր այդ մութ տարիներուն, Գրիգոր Լուսաւորիչ սկիզբէն 33 թեմեր հաստատած էր Հայաստանի մէջ, ինչպէս կը վկայէ աւելի ուշ շրջանի Ուխտաւնէս Պատմիչը: Անոնք պահեցին այդ եկեղեցին անպայման անգիր և սակայն ներուժ հոգեւոր երգերով և աղօթքներով:

Այդ շրջանի արձագանքը եղաւ իմ կարծիքով Ս. Մեսրոպի գրի առած ապաշխարութեան շարականները եւ կամ Մովսէս Խորենացիի գրի առածները, բոլորն ալ հիմնուած աւանդաբար հասած Սաղմոսաց Գիրքէն: Եթէ թել առ թել քակել ուզէք այդ հնագոյն շարականները՝ բոլորին արմատը գրեթէ բառացի Սաղմոսաց Գիրքէն քաղուած կը տեսնէք: Ոսկեղարու առաջին շարականագիրները բերանացի առաջը ունենալով, զանոնք մագաղաթի վրայ գրեցին, նորահնար սրբազան այբուրենով: Մեր օրերուն ամէն կիրակի կ'երգենք «Փառք ի բարձունս» երգը և չենք անդրադառնար որ երկրորդ մասը՝ «Եւ յամենայն ժամ օրհնենք զքեզ» լիովին սաղմոսներու համարներ են, առանց բացառութեան, Սաղմոսաց Գիրքէն քաղուած համարներ եւ երգի վերածուած:

Սակայն ինձ համար հերոսական այդ հեղինակութիւններէն անդին հարց կը ծագի թէ Ոսկեղարեան մեր Սուրբ Թարգմանիչները, գլխաւորութեամբ Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի, որքան ժամանակ կրնային տրամադրել Ս. Գիրքի շատ կենսական բարգմանութենէն զատ ուրիշ բաներով զբաղելու: Իմ կարծիքով հին անուններուն հետ կապուած շարականները վերագրումներ են, և լուսագոյն պարագային բերանացի սաղմոսերգութիւններ, որոնք կոկոնացան, գրական լեզուի վերածուեցան և երգուեցան 5-րդ դարուն:

Գ.- Երկրորդ հանգրուանը

Շարականներու գրութեանց Տիեզերական Երեք Ժողովներուն տուած աստուածաբանական խորքը կը կազմէ, դարձեալ շատ խճողեալ աշխատածներու ընթացքին, 325 թուականէն մինչեւ 431: Աստուածաշունչի բարգմանութիւնը առանձինն կը պահանջէր 25-30 տարիներու կեդրոնացեալ և միացեալ աշխատանք, և տակաւին անկէ առաջ նորահնար գիրերը Եղեսիա պիտի տարուէին Մեսրոպ Մաշտոցի սուրբ ձեռքերով՝ վերջնական ձեւ ստանալու համար՝ համաձայն բառերու ձայներուն, եւ վերադարձին Վաղարշապատ՝ Աստուածաշունչը պիտի բարգմանէին: Երկու Մեծ Սուրբերը վախճանեցան Աստուածաշունչի հսկայ աշխատանքի ճիշդ աւարտին, Սուրբ Սահակ 439-ին և Ս. Մեսրոպ 440 թուին:

Դ.- Երրորդ եւ Չորրորդ Հանգրուաններ Կոմիտաս Ա. Աղցեցի Կաթողիկոս

Շարականներու զարգացման երրորդ եւ չորրորդ ամենէն ապահով հանգրուանները ճշդուեցան եօթներորդ դարու առաջին կիսուն՝ 618 եւ 645 թուականներուն, վերջինս ժողովական կանոնական որոշումով՝ արձանագրուած մեր պատմիչներուն կողմէ: Որպէս մասնագէտ Գեորգ Փանոյեան բացթողում չի ճանչնար, ամէն շարական կը յիշէ իրենց յարակից բոլոր մանրամասնութիւններով, երբ կը մէջբերէ Կոմիտաս Աղցեցի Կաթողիկոսի գրած եւ երգած «Անձինք նուիրեալք» 36 տուն ընդարձակ եւ գեղահիւս շարականը, այբեմական կարգով, Հռիփսիմեանց ու Գայեանեանց Կոյսերու յիշատակին նուիրուած:

Այստեղ պահ մը կանգ առնել կ'ուզեմ հաստատելու որ «Անձինք Նուիրեալք»ը պէտք է նկատել ամենէն առաջին շարականը որ թուականով եւ հեղինակով ճշդուած է և անվիճելի է: Ժամանակակից պատմիչ Մեքէոս եպիսկոպոսի վկայութեամբ Կոմիտաս Աղցեցի Կաթողիկոս երեք մեծագոյն վաստակ բոլորց Հայ Եկեղեցիին 618 թուականէն սկսեալ: Առաջինը «Անձինք» շարականը, երկրորդը Ս. Հռիփսիմէի հոյակապ տաճարը իր ճարտարապետական գերազանց ոճով, եւ երրորդն ալ իր խմբագրած «Կնիք Հաւատոյ» անուն աստուածաբանական հատորը որ ճիշդ 100 տարի առաջ գտնուեցաւ ձեռագիր հաւաքածոյի մը մէջ Կարապետ Եպս. Տ. Սկրտչեան

քանասեր գիտնականին կողմէ Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայ վանքին մէջ, ու զայն հրատարակեց 1914-ին:

Իրաւամբ Կոմիտաս Կաթողիկոսէն առաջ վերագրուած շարականները Գէորգ Փանոյեան դասաւորած է շատ խղճամիտ կերպով, շարականներու կանոնական յաջորդականութեամբ, ինչպէս ինք ըսած է արդէն, և ո՛չ թէ պատմական յաջորդականութեամբ: Ամէն մէկ Կանոն տօն մը կը յիշատակէ, և տօներու յիշատակման կարգով է որ կ'ընթանայ այս հատորին բովանդակութիւնը, թէւ քիչ մը շփոթեցուցիչ ըլլալու աստիճան: Փանոյեանին կատարածը կանոնականն է: Եթէ ես ըլլայի պիտի նախընտրէի հեղինակներու պատմական տուեալներուն և թուականներուն հետեւելով խմբաւորել մեր շարականները, անոնց հետ կապելու համար իւրաքանչիւր հեղինակի աստուածաբանական, Ս. Գրային և նոյնիսկ պատմական ներդրումը՝ շարականներու զարգացման ընթացքին: Փանոյեանի ընտրած կերպը շիտակ կերպն է անշուշտ, այսինքն Ձեռագ Շարականին էջ առ էջ հետեւիլն է Կանոններուն կամ տօներուն հետեւողութեամբ:

Ե.- Շարականներու Կանոնները

Երբ կը խօսինք Կանոններու, այսինքն առանձին տօներու մասին, ակներեւ բացթողում մը կը տեսնենք Շարակնոցին մէջ, եւ այս մէկը Գէորգ Սրկ. Փանոյեանի աշխատասիրութեան հետ երբեք կապ չունի: Վստահ եմ ինք ալ գիտէ որ թերութիւնը շարականներու հեղինակներէն կու գայ: Մեր Առաջին Լուսաւորչիներուն Ս. Թադէոս վստահ եմ Ս. Բարթողիմէոս Առաքեալներուն յատուկ ո՛չ մէկ Կանոն կայ: Տէրունի վստահ եմ սուրբերու կամ երկրորդական դէպքերու մասին յատուկ կանոնները հոն եմ կարգաւ, վստահ եմ սակայն Հայ Եկեղեցւոյ Շարակնոց ըլլալով մեր Առաջին Լուսաւորիչները կը բացակային անկէ: Կայ միայն «Շարական Երկուտասան Առաքելոց» գլխագրին տակ 12 Առաքեալներուն նուիրուած գոյգ անուններով վեց տուններ՝ բովընտի կարեւորութեամբ: Հոն յիշուած են «Հայաստանեայց հայր հոգեւոր Բարթողիմէոս եւ Թադէոս»: Այս է բոլորը հսկայ Շարակնոցին մէջ: Փնտռեցի և ուրիշ հետք չգտայ:

Զ.- Դուինի 645 Թուի Եկեղեցական Ժողովը

Երաժշտագէտներու կարծիքը, ինչպէս նաեւ Գէորգ Սարկաւագ Փանոյեանի եզրայանգումը համոզիչ կը գտնեմ Բարսեղ Վրդ. Դոնի արդիւնալից ներդրումի մասին: Փանոյեան զինք որպէս ընտիր երաժիշտ կը կոչէ, թէւ առանց յիշելու Բարսեղի կատարած գործին նկատմամբ ժողովական որոշումն ու կանոնականացումը, ինչ որ կարելոք է գիտնալ: Խնդրոյ առարկայ Եկեղեցական Ժողովը գումարուեցաւ Դուինի մէջ 645 թուին, նախագահութեամբ Ներսէս Գ. Շինող Կաթողիկոսին որ շինել տուած էր հռչակաւոր Զուարթնոցի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցին Վաղարշապատի մէջ, որուն ատերակները բարձրագոյ կը խօսին մեզի:

Ժողովին ներկայ էին 16 եպիսկոպոսներ իրենց անուններով յայտնի: Հոն էր նաեւ Շիրակի Դպրանոցին տեսուչ Բարսեղ Վրդ. Դոն, որ հիմնական բարեփոխութիւն մտցուցած էր շարականներու երաժշտութեան մէջ: Բարսեղ ժողովին ներկայացուցած է իր աշխատանքը եւ Ներսէս Գ. Կաթողիկոս հաստատած է զայն որպէս գործադրելի: Այդ բարեփոխութիւնն էր որ պատմութեան անցաւ որպէս «Դոնընտիր», այսինքն դաշնաւորուած իր կողմէ: Վստահ եմ պատմիչ Վարդան Արեւելցիի ճշդածը թէ՛ շարականներու ուր ձայները, չորս ձայն վստահ եմ չորս կողմ, վերջնական ձեւի բերուած են Բարսեղ Դոնի կողմէ:

Է.- Ս. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետ

Եթէ Թարգմանիչ վարդապետներ հիմը դրին նախնական շարականներուն, Կոմիտաս Կաթողիկոս եղաւ առաջին յայտնի և հաստատ շարականագիրն ու մանաւանդ երգիչը իր «Անձինք Նուիրեալը» շարականով, սակայն Շարակնոցի հանճարեղ ճարտարապետը անտարակոյս եղաւ մեր անգուգական Ս. Ներսէս Դ. Շնորհալի կամ Կլայեցի Հայրապետը, որ հինգերորդ հանգրուանին հասցնելով մեր շարականները, պայծառացուց ու յստակ վստահ եմ վճիտ կերպով ոռոգեց լայնածաւալ հոգեւոր դաշտը մեր պաշտամունքին:

Հետեւելով Գէորգ Փանոյեանի Շնորհալի լրիւ շարականներուն մանրակրկիտ դասաւորումին, թէւ ցրուած և ոչ կեղրոնացած իր այս հատորին մէջ, կարողացայ ատելի յստակացնելու միտումով զանոնք հինգ միա-

ւորներու վերածել և աւելի մասնագիտական արժեւորումի արժանացնել Շնորհալիի հիւանալի երգերն ու շարականները: Յիշեմ պարգապէս այդ հինգ միատրները՝ հիմնուած Փանոյեանի այս հատորին վրայ:

ա) Արարչագործութիւնը իր բոլոր մանրամասնութիւններով և Քրիստոսի Յարութիւնը, Կիրակիէն մինչեւ Շաբաթ օր, Կիրակին «Նորաստեղծեալ» շարականի բաժինով, և մնացեալ վեց օրերը այբեմական շարքով 36 տուններու վրայ բաշխուած՝ «Արարչական Բանին հրաման» վեց պատկերներով, իւրաքանչիւրը վեց տուններով: Համաչափ և անփոխարինելի:

բ) Յիսուսի երկրային կեանքին վերջին Աւագ Շաբաթը իր բոլոր ներքին ծալքերով, յայտնի՝ որպէս «Այսօր Անճառ» և «Տարածեալ» շարականներով, դարձեալ այբբենական շարքով 36 տուններով:

գ) Արեւագալի, Խաղաղականի և Հանգստեան ժամերը որպէս «Քրիստոս Լոյս Աշխարհի»:

դ) Վարդանանց Գոյամարտը՝ «Նորահրաշ Պսակաւոր» շարականով:

ե) Ի Քրիստոս մնչեցեալ հոգիներուն հանգիստը՝ «Աստուած Անեղ» 36 տուն շարականով:

Փանոյեան իմ կազմած միատրներու շղթային օղակները մէկիկ մէկիկ քակելով Շնորհալի Հայրապետի շարականներու թիւը կը հասցնէ 75-ի, իսկականին մէջ աւելի քան 20 ընդարձակ կամ համառօտ միատր շարականներու հիմամբ: Օր մը հարկ պիտի ըլլայ վերելի հինգ միատրները լիովին ուսումնասիրել տեսնելու համար Ներսէս Շնորհալի Հայրապետին Աւետարանի panoramic սրբազան բեմադրութիւնը որպէս ամենէն բացառիկ հեղինակն ու շարականագիրը Հայ Եկեղեցւոյ, որ ապրեցաւ 12-րդ դարուն՝ 1103-1173 թուականներուն:

Շնորհալիէն դար մը ետք ապրեցաւ Յովհաննէս Երզնկացի Պոլոզ վարդապետը, որ յայտնի եղաւ իր ուսուցչապետի և քարոզչի հանգամանքով: Գրեց նաեւ շարականներ, յատկապէս «Այսօր գուարճացեալ ցնձայ» շարականը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Մուտն ի Վիրապի եւ բազմաշարչար սուրբի յիշատակին, բացառիկ ոճով և գերազանց լեզուով այբբենական շարքով 36 տուններով: Լեզուն գերազանցապէս գրական, պատկերաւոր և չարչարանքներուն յատուկ անմախքնաբայ բառամբերով:

Տաղանդաւոր բագում այլ հեղինակներ, ինչպէս Պետրոս Գետաղարժ Կաթողիկոս, Ստեփանոս Սիւնեցի, Յովհան Մանդակունի, Կիրակոս Երզնկացի և այլք, լրիւ թիւով 30 հեղինակներ, ինչպէս ցանկագրած է Պրմ. Փանոյեան, որոնք պայծառացուցին Հայ Եկեղեցին: Կը մնայ որ մենք պայծառացնենք մեր կարգին այդ շարականները երգելով եւ հասկնալով, սակայն դժբախտաբար երգողները նօսրացան, երաժշտութիւնը նուաղեցաւ, Շարականոցը մէկդի դրուեցաւ ու Հայ Եկեղեցւոյ պաշտամունքը միայն Ս. Պատարագի սահմանին մէջ մնաց:

Մեր շարականները ամրակուր բերդն են մեր եկեղեցւոյ, աստուածաբանական, վարդապետական և պատմական պարիսպներով ամրացած: Վերջացնելէ առաջ իմ խօսքը, ուսանելի կը նկատեմ նշել «Շարակնոց»ին մէջ ակնառու պարագայ մը:

Շարակնոցին մէջ շուայլ կերպով հարիւրաւոր անգամներ գործածուած է ԱՅՍՕՐ բառը, թէ՛ շարականներուն սկիզբը և թէ՛ անոնց բովանդակութեան մէջ: Պիտի ըսեմ ԿԸ ՅՆԾԱՅ այդ պարզ բառը առանց ձանձրոյթ պատճառելու: Երգողը կ'երգէ այդ բառը այնքան սահուն ու մաքուր, որովհետեւ ներկան կը հնչէ, իր գրաբար իմաստով միայն, և ոչ աշխարհիկ մեր ամէն վայրկեան կրկնած ճիշդ և անճիշդ, մաքուր և անմաքուր բովանդակութեամբ: Մեր սրբազան շարականագիրները ԱՅՍՕՐ կը գրեն անցեալի դէպքերը այժմեականացնելու համար: Ծնունդը կը կրկնուի այսօր, Խաչելութիւնը կը կրկնուի այսօր, Յարութիւնը կը կրկնուի այսօր, և բոլոր տէրունի եղելութիւնները անցեալին քամուած չեն մնար, այլ ամենօրեայ ներշնչումի և ուսուցման դեր կը կատարեն: Կը ծնինք ամէն օր Յիսուսի հետ, կը խաչուինք Իր հետ ամէն օր, և յարութեան կ'արժանանանք ամէն օր Քրիստոսի հետ:

Շնորհաւորութիւններ մեր սիրելի վաղեմի բարեկամ Գէորգ Փանոյեանին իր կատարած մնայուն աշխատանքին համար:

